

ԵՐԿՐԱԳՈՒՆՏ

ԳՐԱԿԱՆ ԵՒ ԳԻՏԱԿԱՆ ՀԱՆԳԵՍ

ԱՄՍԵԱՅ

ՀՐԱՏԱՐԱԿՈՒԹՅՈՒՆ ԱՍԻԱԿԱՆ ԸՆԿԵՐՈՒԹՅԱՆ

ՏՆՕՐԷՆՈՒԹԵԱՄԲ 3. 3 ՊԱՐՈՆԵԱՆԻ

Ա. ՏԱՐԻ 1883 ՇՈԿՏ.

ԲՈՎԱՆԳԱԿՈՒԹՅՈՒՆ

Պատմութիւն Ռուսաց վանականութեան ՄԱՐԿՈՍ ԱՂԱԲԷԳԵԱՆՅ
Ծննդաբերութիւն ՏՕՔԹ. Տ. ՔԱԲԱՄԱՃԵԱՆ
Մայրա ԳՐԻԳՈՐ ԶՕՂՐԱՊ
Առակ, անտունի հարեալի ի ժամանակ Յ. ԳՈՒՐԳԷՆ
Մարդիկ եւ իրի ՀՐԱԶԵԱՅ

Կ. ՊՈԼԻՒՍ

ՏՊԱԳՐՈՒԹՅՈՒՆ ԱՐԱՄԵԱՆ

1883

PLANTING

THE HISTORY OF THE PLANTING OF THE
WEST INDIES

BY
J. H. B. H. H.

THE HISTORY OF THE PLANTING OF THE
WEST INDIES

THE HISTORY OF THE PLANTING OF THE
WEST INDIES

THE HISTORY OF THE PLANTING OF THE
WEST INDIES

THE HISTORY OF THE PLANTING OF THE
WEST INDIES

THE HISTORY OF THE PLANTING OF THE
WEST INDIES

THE HISTORY OF THE PLANTING OF THE
WEST INDIES

THE HISTORY OF THE PLANTING OF THE
WEST INDIES

THE HISTORY OF THE PLANTING OF THE
WEST INDIES

THE HISTORY OF THE PLANTING OF THE
WEST INDIES

THE HISTORY OF THE PLANTING OF THE
WEST INDIES

ԵՐԿՐԱԳՈՒՆՏ

ԳՐԱԿԱՆ ԵՒ ԳԻՏԱԿԱՆ ՀԱՆԴԵՍ

ԱՄՍԵԱՅ

Ա. Տարի

Հոկտեմբեր 1883.

Թիւ 40

Պ Ա Տ Մ ՈՒ Թ Ի Ի Ն

ՌՈՒՍԱՅ ՎԱՃԱՌԱԿԱՆՈՒԹԵԱՆ

(Շարունակութիւն Ը. թիւին)

Բուժարում, Արապները պատահում էին Ռոսներին եւ ուղ-
ղակի դրանցմէ էին գնում այն ազնիւ մուշտակներէն, որ
այնքան իրանց ազգայնոյմէ փնտռում էին. գլխաւորապէս
սպիտակ աքիս, սամուր, սեւ աղուէս. միացում էին դրանց
հետ նաեւ ջրշան մորթը, գերի ու գեղին սաթ: Արաքները
երեք ցեղ Ռուս էին ճանաչում. ամենքէն հարաւայինն որ
իրան համար մայրաքաղաք ունէր Կիէֆ, որ Արաքների ամե-
նէն լաւ ճանաչած քաղաքն էր: Իրանց ունեցած տեղեկու-
թիւնը միւս երկու ցեղերի վրայ չատ անորոշ էն եւ չատ ան-
գամ առասպելական կարծիքներով լիքը, Վալիսկական են
անուանում հիւսիսային արեւմտեան մի ծովու ափաբնակ
ազգաց ու ազանց (Բալտիկ ծովու) որնոր ըստ Արաքների
հաղորդակից էր ենթադրուած Սեւ ծովու հետ: Վիզու էին
կոչում ամենէն հիւսիսային երկրի, ուր երբեմն ողջ օրը գի-

չեր է լինում եւ երբեմն էլ բնաւ դիչեր չէ լինում: Հին Փիւնիկեցիք էլ այդքան բան ման գիտէին հիւսիսային ծագի վրայ եւ յանդգնութիւն էր լինելու թէ որ կամենում լինէինք այդ Վիդուս այսօրուայ Արխանկէլ քաղաքի տեղը դնել:

Արար տշխարհողէաներն ու վաճառականներն իրանց վկայութիւնքը բուլկար քաղքում եղող Ռսներէն լսած զրոյցների վրայ էին հիմնած: Մի զգուշութեամբ եղած բանաբանութիւն, սկսած է որ, ոչ թէ միայն մերժէ ընդունելը, հազաւ ճշդօրէ՛յ դէմ ասէ այն կարծիքին թէ Արարները մի առեւտրական արշաւանք արած լինին մինչեւ Բալտիկ ծով. մօտանց նկատելով իրողութիւնը, այդ կարծիքի խախուտ լինելը հասկացում է, որնոր առնուած է Բալտիկ ծովու եզերքներում գտնուած Արարական դրամներէն: Դեղին սաթը յիշուած լինելով բուլկար քաղքի հրապարակի վրայ հանուած ապրանքներում, տարակոյս մնում չէ այդ ծովու հեռ եղած առեւտրական յարաբերութեանց գոյութեան մտօն: Բայց այդ առեւտրական յարաբերութիւնք բուն իրանց՝ Ռսների ձեռքով էին լինում, որոնք այդ ապրանքը բերում էին փոխանակելու հարաւու բերքերի հետ կամ թէ կանխիկ դրամի հետ: Դրանք պարտաւորեցան բնականօրէն այդ կերպով ձեռք բերել Արարական դրամներ, այն դեռաւորներէն ու քիւրիւտներէն, որոնք, ինչպէս ասեն մարդ գիտէ, չըջարեութեան մէջն էին մեծ քանակութեամբ եւ Ռսներն իրանց երկրում տարին, իբրեւ թանկագին արդիւնք իրանց գործողութեանց: Այդ կարծիքի (վերեւն յիշուած) հակառակ մի ուրիշ առարկութիւնն էլ այն է որ, ամենեւին գտնուում չէ Ռուսիաում իսլամութեան ամենափոքր նշմարը տասներորդ դարուց առաջ: Թէ որ մոտենումս բերենք թէ Արարը իւր «Ար. Գուրանն» իր ամեն մտած տեղն էր տանում, նոյն խի Զինաստանում անգամ իր կրօնը գործէր ածում եւ իր հաւատքը ծաւալում, հակառակիլ չէ կարելի այդ առարկութեան դէմ: Կարող ենք մեղուակել հարցում անել թէ՞ միթէ՞ Հէր կարելի որ Բուլկար քաղաքը ստանում լինէր դեղին սաթը Կոստանդնուպոլսով, այսինքն կիլիֆով: Դնիէբերի բերանում կարաւաններն իրարմէ բաժնուում էին, մինը քշում էր իր ճամսէն ցամաքով մինչեւ Կ. Պօլիս. միւսը դէպի Տաւրիկեան թերակղզի (Խրիմ) Ազովու ծովով

Վօլկա գետին էր հասնում, Գօն գետով անցնելով եւ այն տեղաց գնում էր դէպի հարաւ իտիլ, կամ դէպ ի հիւսիս՝ Բուլկար։ Այդ ենթադրութիւն խնդրին ձեւը փոխում է, դրանով ամեն բան հաւանական է լինում եւ վերաբերում այն մեր գիտեցած առեւտրական շարժողութեան, որնոր երեւում է որ հնուց հետէ կայ եղել Սեւ ծովու եւ Բալտիկ ծովու միջին։

Հիմա մեզ մնում է խմանալ այն առուաւորն որ Կ. Պօլսուց դէպ ի հիւսիս էր լինում Սեւ ու Ազով ծովերով հիմակուայ Ռուսիոյ ազգաց ու ազանց հետ։ Այդ առուաւորը հնուցմէ մնացած աւանդութեամբ էր լինում, վասնզի Բիւզանդիոն շատ խորը ժամանակներէ հետէ Եւսդինեան Պոնտոսի վաճառականութեան տէրն էր եղած, իրան՝ եւ իր գաղթականների միջնորդութեամբն էր, որ ձեռք էր բերում Տաւրիտի եւ ներքին երկիրների կամ Սկիւթիոյ բերքերը։ Բիւզանդիոն սղահանեց այդ յարաբերութիւնքը եւ իր վրայ տիրող Յոյն կայսերաց յարձակմունքների շարժումքիչ շատ փոփոխութիւնք էր առաջ բերած։ Բիւզանդիոն ստանում էր իրիմուց ամենամեծ քանակութեամբ ուտելիք իր չափազանց աճուն ժողովրդի սկտքին համար, ինչպէս, դաւաղ, աղած ձուկը, երբեմն էլ արմուիք։ Հսում վաճառականներն ու նաւատորները գլխաւոր մասն էին ստանում այդ վաճառաբերութէնէն։ Իսկ վաճառատարութեան մասին միեւնոյն երկիրներում, երեւում է որ այնքան կարեւորութիւն չէ ունեցել, հապա Աւարներն են եղել իրանց փառաւոր ժամանակներում առաջին գործ տեսնողները։ Խաղարներն ու Բուլկարները, նոյններն որոնք յետոյ առաջ խաղացին եւ եկան դէպ ի Դանուբ եւ կործանեցին Աւարների տիրապետութիւն, բռնած ունէին այն ժամանակ Վոլկա գետեղերը կասպեան ծովու հիւսիսում, ինչպէս տեսանք մի քիչ առաջ եւ հարեւան էին եղած Օսմանցիների ընդարձակ իշխանութեան։

Աւարների տիրապետութիւնը նուազելով իններորդ դարու սկզբում. Կ. Պօլիս եղաւ տէր հիւսիսի այդ առեւտրին, որնոր ոչ թէ միայն իրիմու կամ Տաւրիտի եւ Ռօն գետի ազգաց ու ազանց հետն էր լինում, հապա նաեւ Ռաների հետ, որոնք այդ երկիրների ներսերում էին բնակում։ Տա-

ներորդ դարուց մենք պատահում ենք Ռաներին Կ. Պօլսոյ հրապարակի վրայ, որ տեղ իրանց առանձին թաղն ունէին Սուրբ Մամանտիտի մօտերում եւ յատուկ պատուով էլ էին ընդունուած: Շատ անգամ հարուստ եւ երեւելի մարդիկ էին մեծ առուծախ անողներն իրանց աշխարհի իշխանների եւ ազնուականների համար: Յիշում են այդ ժամանակում Ռուսիոյ ներքին վաճառականութեան իբրեւ ամենէն երեւելի հրապարակներ, Նովոկորոտ, Չէրնիխով, Միլէնիցա վօլնիաում եւ ամենի գլուխ Կիէֆը Դնիէրէրի վրայ: Այդ քաղաքը Ռուսական բերքերի գլխաւոր պահեստատեղին էր, այդ վաճառականների իրարու ժամդիր եղած շահաքաղաքը, որոնք Կ. Պօլսոյ ճամպորդութիւն էին անում, եւ վաճառատարութեան սրտը:

Երբմեւ մի քանի բերքերի վաճառարեութենէն դատ, Կ. Պօլսոյ Հոռոմ վաճառականներն հիւսիսի այդ յարաբերութեանց մէջ այնքան առաջ էին բնկել, որքան որ արեւելեան եւ արեւմտեան յարաբերութեանց մէջն էին ընկած: Այդ Հոռոմներն սաստիկ ծուլացած ու թուլացած էին, երկարատեւ ճամպորդութեանց, մեծ քանակութեամբ տպրանքների փոխադրութեան վտանգներին եւ աշխատութեանց չէին կարող դիմանալ, հապա՝ իրանց հրապարակի համբաւին, իրանց քաղքի գրքին, մանաւանդ այն ամեն կողմէն հասնող այնչափ պաշարեղէնների վրայ վստահ՝ անհոգ եւ անփոյթ էին մնում, վասնզի այդ տպրանքների եւ բերքերի մեւաքն՝ իրանց մեծամեծ գործեր տեսնելու առիթ էին տալի առանց մեծ փաստի. գէն կրելու եւ առանց իրանց երկրէն հեռանալու:

Ամեն բան լաւ էր գնում իրանց համար, քանի որ իրանց առուծախսին մենավաճառութիւն իրանց ձեռումն ունէին եւ օտարազգիք այդ առուարէն դուրս էին մնում: Բայց՝ երբ խաչակիրների հետ, առանձնականութիւն դադարուեց եւ ամենքի առջեւ բացուեց դաշտն, որու վրայ երեւեցան Իտալացիք, Գերմանացիք իրանց արի եւ հզօր գործունէութեամբ, Հոռոմները պարտաւորեցան կորցունել իրանց՝ մինչեւ այն կրաւորական միջնորդի պաշտօնն անգամ, որու միջոցով մինչեւ այն ժամանակ իրանց յատուկ հաշուին համար այնքան տուրեւառական փոխանակութիւն էին կատարած

հիւսիսի, արեւելքի եւ արեւմտքի միջին: Կ. Պօլիս եկող դը-
նացող օտարազգիք շուտով հասկացան իրանց ունենալու ա-
ռաւելութիւն թէ որ հաստատուած լինին իրանց միջին ուղ-
ղակի յարաբերութիւնք. դէնք թողելով Հոռոմների միջնոր-
դութիւնը եւ այդ մայրաքաղաքում միայն անելու մի տորս
իրանց փոխադարձ գործողութեանց: Որպէսզի ոչ ոք իրանցմէ
առաջ չլինի առնելում ու ծախելում եւ իրանք կարող լինին
սպասելու շահաւոր բաղլիների ապրանք առնելու կամ ծախե-
լու առաջարկութեանց միջոցներում, Կ. Պօլսում դեռնիներ
ձեռք բերին, դրանց վրայ վաճառամարներ հաստատելու
համար: Այդ վաճառամարները մեծ մեծ բակեր էին շարքով
չինուած կամարակապ խանութներով եւ շուրջովն էլ պա-
րիսպներով տպահոված: Այդ խանութներում իրանց գոր-
ծակատարներին բնակեցուցին, որոնք վերջնովերջը անշուշտ
հասարակ գործակատարներ եղան քիչ ու միջ կարողութեան
տէր շահու ածելու այլեւայլ հանքամանքներ: Պէտք է ասել
որ Բիւզանդեան առուարին մէջ, ինչպէս միջնադարեան ա-
ռեւարին, առ հասարակ ամեն մարդ իր յատուկ հաշուին
համար էր գործ տեսնում եւ դեռ ծանօթ չէին յանձնարա-
րութիւն եւ փոխանակութիւն տուած գործողութիւններն
նրանց բուն նշանակութեամբ եւ գործ էլ չէին դնում Կ.
Պօլսում. վասնզի արեւելեան պետութեան մէջ մետադէ փողը
ամեն անգ իրրեւ արժողութեան չափ էր գործածում:

Այդ արեւելեան պետութիւնը մի ամենակարճտես եւ նե-
ղահայեաց քաղաքականութեամբ՝ Բիւզանդական վաճառա-
կանութեան փճացումը փութացուց, արգիլելով Ռոմներին
ձմեռ ժամանակ Կ. Պօլսում մնալ եւ չթողելով նրանց որ ա-
ղատորէն գործ տեսնեն: Այդ զղուշութեամբ, Բիւզանդեան
կառավարութիւն յուսաց Ռոմներին՝ իտալացի եւ Ալբանիդ
վաճառականների հետ ունենալու ուղղակի յարաբերութիւնք
խախտել: Բայց ի՞նչ եղաւ այդ բանով: Ռոմները՝ էլ երեւ-
ցան ոչ Կ. Պօլսում. իտալացիք վեր կացան դնացին Իզդինեան
Պոնտոսի հիւսիսային ափերի վրայ եւ այն տեղերում գաղ-
թականներ հաստատելով, սկսան շիպ շիտակ առուտուր ա-
նել այն ազգաց ու աղանց հետ, որոնց պատահում էին ա-
ռաջ Կ. Պօլսոյ հրապարակի վրայ: Նոյն այն հրապարակի վրայ,

որ տեղ Հոռոմներն այնքան տկար, թող էին դառել եւ այն աստիճան տգէտ ու անճարակ եղել, որ ոչ թէ միայն նրանց մրցողութեան դիմանալու էին կարող, հապա դուրս հանելու անգամ այդ յանդուգն օտարականներին: Ուստի ստիպուեցան անդի տալ դրանց, որ իրանց ուզածին սլէս գործ տեսնեն: Այն օրէն՝ խալացիք, Ալլմանդք եւ Ռսներն իրարու միջին ուղղակի յարարելութիւնք բաց արին թէ Կ. Պօլսում եւ թէ իրանց բուն երկիրներում: Ալլմանդների ուղղակի առուուորն խալացուց հետ խաչակրութեան վերջերում հաստատուեց, Բայց Ռսների հետ արած առուուուրը Ալլմանդաց աւելի հին ժամանակէն է: Կիէֆ քաղաքն այդ առուուորին վաճառապորտն էր: Ալլմանդ վաճառականներ այդ տեղ՝ Բրէդլաէն եւ Ռատիսբոնէն գնացին եւ գործատներ հաստատեցին: Հիւսիսի վաճառականութեան աւարկայքն էին այս հետագայ ասրանքները, երկաթ, շինութեան փայտ, ձիւթ, մեղր, մում, կաշի, չար ու աղած ձուկ, ցորեն, մուշտակ, գերի կամ ճորտ վերջապէս: Վենետիկեցիք մանաւանդ՝ այդ մարդիկ առնելումն ու ծախելումը մեծ համբաւ ստացան:

Գ Լ Ո Ի Խ Բ.

Հայեացք Սլաւեան ազգաց ու ազանց առեւտրին վրայ. — Նորմանդների հաստատուիլը Ռուսիաում Իուրիկայ ժամանակ. — Դրանց զինուորական արշաւանքը դէպ ի հարաւ եւ Կ. Պօլսոյ պաշարումը. — Սլաւական տէրութիւն Գիէֆում. — Մոնղոլեան երկրակալութիւն. — Ռուսիա ազատում է Իւան Բ. Վասիլիւփիցի ձեռքով. — Ռսների յարմարութիւնք վաճառականութեան մէջ. — Կիէֆի առտուրը. — Հարաւային Ռուսիոյ յարաբերութիւնք Սեւ ծովու երկիրների հետ. — Այդ յարաբերութիւնք դադարում են Հոռոմաց տէրութեան կործանմանը հետ. — Ռուսիոյ դիտաւորութիւն արեւմտեան հիւսիսի վրայ. — մի ծովագերական երկրի պակասութիւն. — Արխանկէլի ծովային ճամպու գիւտը Անկլիացոց ձեռքով. — Նաւարկութիւն եւ վաճառականութիւն Սիպսակ ծովու. — Անկլիացուց տրած շնորհումները. — Նրանց ջանքը մի ուղղակի վաճառականութիւն հաստատելու Պարսկաստանի հետ Վոլկա գետով եւ Կասպեան ծովով. — ձէնքընթերի վաճառատնութիւնք, — Ֆիզերի տեղեկագիրը Ռուսաց վաճառականութեան մասին ու Ռոմանօֆ ցեղի հարստութիւնք անիշխանութեան վերջն է բերում. — Բունակալութիւն վաճառականութեան եւ ձեռարհեստականութեան մասին. — Զարին (Ռուսիոյ կայսեր) նախագնելու իրաւունքը, խիստ շատ մենավաճառութիւնք. — Մակուա գլխաւոր վաճառատնի. — Տանուտէրները ու հարիւր Տանուտէրները:

Այս առթիւն գլխում արդէն ընթերցողին առաջն հանեցինք մի քանի բառական անորոշ տեղեկութիւնք Ալաւեան ազգաց առաջանց մասին: Անկարելի է, դրանց մասին տւելի կարճ-օրէն խօսիլը, Բալտիկ ծովու վրայ վէնէտների վարած տիրապետութեան եւ իրանց վէնէզա մայրաքաղքին վերաբերող աւանդութիւնք շատ նման են առասպելի եւ Խաղարների եւ Բալարների առեւտրական յարաբերութիւնքն Արաբների հետ, ինչպէս Ավարներիը Բիւզանդացոց հետ թե եւ աւելի քսաւ են ճշդութեամբ, բայց եւ այնպէս շատ թերակատար կերպով են ծանօթ: Այդ յարաբերութիւնք, որ եւ է կերպով որ եղած լինին, մի մեծ օգուտ քաղելու բան չեն ցոյց տալի եւ շատ էլ կարճ տեւողութիւն են ունեցած: Ալաւեան ցեղերը, որոնք գլխաւոր մասն էին կազմում բարբարոսաց ահագին չուարարութեան մէջ, կանոնաւոր ընկերականութիւն իրանց համար, Գերմանական ու Բոսնական ազգացմէ ու ազանցմէ շատ յետոյ սարքեցին, որոնց տեղերնէն հանել ու դէպաւելէն էր արել իրանց զարկը նրանց հետ: Այդ բանը յայտնի է լինում թէ իրանց նահապետական կարգաւորութենէն եւ թէ իրանց ցեղերի աւանդական իշխանութենէն, որոնք մեծ արդէք է որ եւ է միապետական կեդրոնաւորութեան: Այդ դրութենէն յառաջ են եկած անվերջ կռիւներ, որոնցում այդ ցեղերն իրարու ջարդուխշոր արին եւ քաղաքական առանձին առանձին բաժանմունք եղան: Իրանց բնական երկրի հեռաւորութիւն Եւրոպա միւս մասէն բաժանեց իրանց եւս գրկեց երկար ժամանակ ամէն մասնակցութենէն ազգերի դարձերում, որոնք պատմական մի պաշտօն ունեցան: Այն սահմանադիւերում, որոնցում միւս ազգերի հարեւան էին, հազիւ գտնում ենք դէս ու դէն քաղաքակրթութեան եւ վաճառականութեան քիչ ու միչ ծիւր, որոնց զարգացումը իրանց ազգային բնոյթը կանգնեցնում էր: Ալաւը, որու համար ընտանիքն էր ամեն բան, բնաւ ճամպորդութեան փափաք չուէր մնայուն կեանքի տուած ինքն իրան երկրագործութիւնն ու անասնապահութիւնն էին իր սերտեան գրադմունքը, առեւտրական հեռաւոր ձեռնարկութիւնք իր բանը չէին: Արաբներն ու Բիւզանդացիք, ինչպէս հնումը Յոյնք, գնում էին գտնելու նրան, այն ժամանակ միայն այդ

Սլաւօնն իր բերքերն էր տալի փոխանակ այն բերքերի՝ որոնք իրան էր տրւում իր սահմանաւոր պէտքերը գոհացնելու :

Առաջին Սլաւական տէրութեան ծագումը գերմանական է եղած, վարէկ կամ վարանկեանք, Նորմանդք անունով, որոնց առաջնորդ էր եղած Իուրիկ, վեր կացան գնացին 862 թուին այն տեղ, ուր կանգուն կայ այսօր Ջարերի գազը՝ եւ շատ շուտով նուաճեցին իրանց յաղթող առաջ խաղացքով Նէվա գետէն մինչեւ Դունա գետը, Սլաւօն ցեղերը, որոնցմէ ամենէն զօրաւոր եւ ամենէն քաղաքակիրթը արիւում էր Նով-կորոտում եւ չրջակայներում, Դնիէպէր գետի ընթացքին հետեւելով՝ միւսեցան գնացին մինչեւ Սեւ ծով, ուր տեղ այն տարերքը գտան, որ իրանց մեծութեան պատճառ էր դառել: Իսկոյն եւեթ մի տարւիդ տարեցին եւ կ. Պօլլա մի անպատմելի ահուգող զգալով տեսաւ այդ ահարկու օտարականներին Բոսփորում մտնելը եւ իր սարխապների տակ երեւալը, որոնք միեւնոյն ժամանակ սպառնում էին տիրելու նրա Միջերկրականում ունեցած, Խաղական եւ Յունական երկիրներին: Մի հրաշքով պրծաւ քաղաքը զրանց ձեռքէն. բայց այդ արջաւանքէն յետոյ, վարէկները տէր եղան Տնիթ-բերի հովտին, որու բարեբերութիւն եւ բարեխառն կլիման աւելի էր ծիծաղում նրանց երեսին քան թէ Հիւսիսային դաւառները. Ուստի 882 թուին Հին կիէֆ քաղքում փոխադրեցին Սլաւական տէրութեան սրտը, որնոր կաղմուեց այն ժամանակ Ռուսիա անունով: Իուրիկայ սերունդը կառավարեց իբր իշխանապետ այն ընդարձակ աշխարհի, Քրիստոնէութեան դարձած, տասնութ կերորդ դարուց հետէ եւ զրեթէ այնքան ընդարձակ, որքան որ է մեր օրուայ Եւրոպական Ռուսիան, Բոլոնիան դուրս հանած, մինչեւ որ 1224 թուին Մոնղոլները նուաճեցին եւ իրանց լծի ներքեւ բռնեցին երկու դարուց աւելի: 1480 թուին Իվան Գ. վասիլիէ-վիչն այդ լուծը թափ տուեց եւ երկիրը պրծացուց եւ նրա միջում մի բռնապետական իշխանութիւն հաստատեց: Այդ թուականէն է որ՝ Սուսիա սկսում է տեղ բռնել Եւրոպու տէրութեան հարստեան մէջ:

(Շարունակելի)

ՄԱՐԿՈՍ ԱՂԱԲԵՏԱՆ

ԾՆՆԴԱԲԵՐՈՒԹԻՒՆ

(Շարունակութիւն եւ վերջ Տես թիւ Ը .)

Նախ՝ ծնողաց առողջական վիճակն ու վարած կենցաղը մեծ դեր կը խաղան եւ այս մասին գլխաւոր գերակատարն այրն է : Գրեթէ ամեն օր կը պատահի բժշկաց տեսնել այրեր , որք կուգան դաւդատիլ իրենց կնոջ ամլութենէն կամ մի զինի միոյ կրկնուող վիժումներէն , մինչդեռ յաճախ սոցա պատճառն իրենք իսկ են : Թե՛ղ լսեն այնպիսի այրեր որ շատ անգամ , խիստ շատ անգամ , իրենց ձեռքն է սուղոյդ եւ գեղեցիկ զաւակաց տէր լինիլ , եթէ միայն գիտնան ծայրայեղութիւններէ , այսինքն Աստուկան եւ Բաղոսի չափազանց պաշտօն մատուցանելէ զգուշանալ : Ի հնումն , բազմաստուածութեան դարուց մէջ , սովորութիւն էր առականերու մէջ անձնաւորել բարոյականն , նորա մի ազգուագոյն ներդործութիւն տալու համար . ուստի ստասպելն կ'ըսէ թէ՛ Արամազդ , մի օր նեկտարի շողիներէն դրդուած , ուզեց իւր ընտանեկան սիրոյն փորձն տալ իւր կնոջ , Հերայի , որ յղացաւ եւ սակայն ծնունդ տուաւ մի անշարի այլանդակ հրէշի որ , անմիջապէս արտաքսեցաւ Ոլիմպոսէն :

Կանխաճառ , անադան եւ անհամեմատ (disproportionné) ամուսնութիւնք , որ եւէ հիւանդութենէ պատճառած ծիւրութեան եւ ասպաքինութեան մէջ կատարուող արգասաւորումն վիժումն յառաջ կը բերեն , բայց ի վեր քան զամենայն Գողգիսական ախտն զօրաւորագոյն պատճառն է հեռզհեռէ կրկնուող վիժմանց : Այս պատուհաս ախտն , աւանդ , օր քան զօր ամենուրեք կը ծաւալի եւ կա՞յ աւերք որ չի գործէ ընտանեաց մէջ , երբ կը մօտէ իբր մի կատաղի հրէշ խաղաղիկ յարկերու տակ : Անմիջապէս կը հալածէ անախ երջանկութիւնն , զոր ոչինչ վրդոված էր մինչ ցայն վայր . իւր ժահահոտ եւ թունալից ջնջով որու որ հպի անդէն կը վարակէ , կ'առաւանդէ եւ այսպէս արշաւելով անընդհատ մինչեւ ուր որ հասնի , չորս կողմն կը տարածէ զաղիր , աղտեղի եւ մահաբեր հիւանդութիւններ : Որքան վտանգաւոր , քանի սոսկալի ախտ է այն որ չափ չունի , սահման չի ճանչեր ու յետին

խրճթէն մինչեւ հոյսկապ ապարանից գոներն կը բացուին նորա առջեւ, եւ ինչ մարդ, ինչ ամուսին է այն որ ինքն իսկ այդ ժանտ ախտն յիւր ոտնն կը մաւծանէ: Խեղճ կին, որ չը գիտէ թէ՛ թոյն կ'ընդունի իրեն շոտյալուած կեղծ ու պատիր գգուանաց հետ. չը գիտէ թէ՛ այնուհետեւ կատարուած է իրմէ երկնային շնորհն, անպատուով երջանկութիւնն իւր սիրասուն զաւակն սրտին վրայ սեղմելու, զի մէն մի համբոյրով թոյն եւ ախտ կը հաղորդէ նմա. չը գիտէ վերջապէս թէ՛ իւր երակներուն մէջ վազող թոյնն կ'երթայ եղծանել, աստկանել եւ շատ անգամ լոյս չի տեսած սպաննել այն անմեղ ու դժբաղդ էակն զոր կը կրէ իւր աղետաց մէջ եւ հմրի է արդեօք ըսել որ մահն այդ տխեղծ էակին ազատարարն է այս պարագային մէջ, վասնզի դժբաղդէերու դժբաղդն պիտի լինէր այն, եթէ նոյն ժանտ ախտով վարակեալ յաշխարհ գայր, ինչպէս երբեմն տխուր օրինակներն կը տեսնուին:

Կնոջ խառնուածքն ու կազմութիւնն եւ ընդհանրապէս արդանդի արիւնահոսութիւն պատճառող աղղեցութիւնք մեծ դեր կը խողան. նաեւ մասնաւոր աղղեցութիւն ունին մկնաձգութիւնք, անկումն (chute), որովայնապնդութիւն, արտասովոր ֆիզիքական աշխատութիւն, ճիւղեր եւ յոգնութիւններ, հազ, փախումն, ճմլումն, երկուորեկաց յղութիւն, սուր (aigue) հիւանդութիւնք, արդանդի այլ եւ այլ հիւանդութիւնք, սաստիկ յուզմունք, օգի յանկարծական փոփոխումնք, ճուռն կազմող մասանց եւ մասնաւորաբար սլակինդի այլ եւ այլ փոփոխութիւններն (lésions). Կոնքին (bassin) ոսկերաց թերածեւութիւնք (vices de conformation). զանազան միջոցներով ճանապարհորդութեան շարժումնքն ու յոգնութիւններն: Սակայն շարժման աղղեցութիւնն այլ եւ այլ կանոնց վրայ մեծապէս կը տարբերի. զորօրինակ կան կիներ որոց համար մի աննշան պատահար, դուցէ ոտքն սահլին իսկ, բաւ է վիժումն յառաջ բերելու, մինչ ուրիշ կարգ մի կիներ կրնան անպատիւ մեծամեծ շարժմանց ու բռնական պատահարաց զխմադրել, ինչպէս մեծ հեռաւորութեամբ ճանապարհ ձիով կամ կառքով արշաւել, ձիւն կամ կառքին վայր անկնիլ եւլն: Մինչեւ անգամ տեսնուած են կիներ որ պատէն կամ ստուռահանէն ի վայր անկնելով, ինքզինքնին դեռն նետելով չեն վիժած:

Հո յարմար տեղն է մի քանի խօսք ըսելու այն սխալ կարծեաց վրայ, որ մեր Արեւելեայց ընկերութեան ամեն դատուց մէջ Հաւասարապէս ծաւալած լինելով, բազմադիմի թիւր մեկնութեանց հետեւարար վտանգներու դուռ կը բանայ: Ընդհանուր սովորութիւն դարձած է մեր մէջ մեծ հաւատ ընծայել կերակրոց կամ այլ ուտեստներու ազդեցութեան, այնպէս որ մի յղի կին ո՛ր եւ է ուտելիք տեսնելով սխտորժն արծարծելուն կամ հոտ առնելուն պէս անպատճառ պարտի ուտել անկից, ապա թէ ոչ իբր թէ մեծ վտանգներ կ'սպառնան իրեն եւ կը վիժէ...: Ասկէ աւելի ծուռ գողտփար չի կրնար ըլլալ, զոր հերքելու համար սա փաստն միայն բաւական է. այն է թէ՛ յեւրոպա ալ կանայք յղի կը մնան եւ անշուշտ այլ եւ այլ հոտեր ալ կ'առնուն, բայց ոչ երբէք տեսնուած է եւ մեք խկ չը տեսանք որ այդ պատճառաւ վիժեն: Ուրեմն, պիտի հարցուի մեզ, հոտէ յառաջ դալ կարծուած վիժումներն ինչպէ՞ս պէտք է մեկնել: Կը պատասխանեմք. — Երկու կերպով: Նախ՝ տեղի ունեցած վիժման բուն պատճառն այլ է, մին այն պատճառաց զորս վերն թուեցինք, բայց թէ՛ մայրն եւ թէ՛ տգէտ դայեակն, ներկայացուցիչն փտած եւ անհեթեթ աւանդութեանց, զոյս անգիտանալով, մի պատճառ կը փնտռեն եւ առ իչգոյէ պատճառի (իրենց կարծեօք), կ'սկսին մտածել թէ՛ արդեօք ի՞նչ հոտ առած է, եւ սրովհետեւ անպատճառ կը պատահի որ մի կին՝ յղի թէ ոչ՝ մի կերակուր տեսնէ կամ հոտն առնու, անմիջապէս յանցանքն խեղճ կերակրոյն կը վերագրեն: Այսպէս ինչ որ ստուգիւ պատճառ չէ, իբր այն կ'ընդունին. ոչ պատճառ փոխանակ պատճառի: Ահա եթէ ոչ ամենուն զոնէ տմենամեծ մտախ բացատրութիւնն: Երկրորդ՝ եթէ բացառապէս ընդունիմք այդ ազդեցութիւնն, զի կան գիւրահաւաններ որք անպատճառ հոտին մի յատուկ զօրաւոր յատկութիւն ունենալուն կը հաւատան, կ'ըսեմք. — Այո՛, ախորժն կամ հոտն ազդեցութիւն կրնան ունենալ բայց ո՛չ այնպէս ինչպէս իրենք կը հաւատան: Պարզեմք. այս գաղափարն այնքան ուժով ալմատացած է կանանց միջին մէջ որ, լիովին համոզուած են թէ՛ անպատճառ այն կերակուրն ուտելու են: Ենթադրեմք թէ չը կերան, անմիջապէս կտոկածն

կը գրաւէ գիրենք. երեւակայութիւնն (որ արդէն ըսինք թէ՛ յղութեան մէջ խիստ դիւրագրգիռ է) կ'սկսի գործել, կը մեծցունէ տարապայման այդ կասկածներ, կասկածն մտա-տանջութեան կ'առաջնորդէ, մտատանջութիւնն՝ վախի, որոյ ազդեցութիւնն ամբողջ ջղային դրութեան գրգռումն յառաջ կը բերէ, որ կ'անդրադառնայ արդանգին վրայ, զի սա յղի կնոջ տկար եւ դիւրագրգիռ կողմն է, ուր թեթեւ ազդեցու-թիւնք իսկ արձագանք կը գտնեն եւ այսպէս վիժումն տեղի կ'ունենայ: Բացայայտ է ուրեմն որ, ոչ թէ այս ինչ ուտելի-քի տեսքն կամ հոտն վիժում յառաջ բերած է ինքնին, այլ այն մտացածին յատկութիւնն որ նորա կընծայուի կասկած եւ վախ յարուցած է, ինչպէս ուրիշ մի որ եւէ չնչին պարտ-դայի ալ մեծ կարեւորութիւն տալով կրնայ արտադրել վախն, այսինքն բաւական ազդու սրտայուզութիւն մի (émotion mo-rale) եւ սա է ճշմարիտ պատճառ վիժմանն: Ուստի, եթէ կանայք իրենց կամեցողութեան ձայնն փոքր ինչ զօրացնե-լով, մէկդի նետեն այդ նախապաշարումն, յայնժամ հոգեբու պատճառաւ վիժումներ ունենալու չ'են ենթարկիր: Յիրաւի կան թէպէտ բացառութիւնք, յորս կանայք իրենց կամքին տէր չ'են եւ անդիմադրելի փափաքներ կ'ունենան, բայց սոքա քաջաոռքիւնք են եւ մեք ընդհանուրին վրայ կը խօսինք:

Ի՞նչ պէտք է ընել երբ վիժումն պատահի. — երբ ո՛ր եւ է պատճառաւ վիժումն յառաջ գալու նշաններ տեսնուին, այ-սինքն չափազանց տկարութիւն եւ պարտասումն ղգայ, տըր-տում եւ ցաւագին կերպարանք ո՛ր առնու, դէպ'ի ներքնորո-վայնն (bas-ventre) ծանրութիւն եւ ցաւ, ստէպ միլեւու հարկ, ջրանման կամ լորձնային (muqueux) մի հեղուկի հոսու-մնն, ամենէ տեղի դէպ'ի մէջքն եւ ներքնորովայնն ծննդա-բերութեան ցաւոց նման պարբերական ցաւեր երեւան ել-նելն եւ արեան հոսումն, երբ կ'ըսեմք այս նշաններն պա-տահին, կ'ինն պէտք է անմիջապէս անկողին մտնէ, հորիզո-նական դիրքով այսինքն պտակած մնայ, մի զովացուցիչ ըմ-պելի զորօրինակ շիսօնուս գործածէ եւ անմիջապէս բժիշկն հրաւիրէ. նա միայն կարող է պարագային յօրմար ընթացքն որոշել, զի քաջ գիտնալ պէտք է որ վիժումն քան զծնն-դաբերութիւնն դժուարին է: Արհեստին մարդն կրնայ դան-

ձքն շատ բարեբաղդ։ Համարել եթէ յաջողի յղութեան պատու-
ղըն փրկել, այսինքն վիժումն ժամանակին կասեցնել եւ մայ-
րըն ալ ոչինչ նուազ աղիտարեր պատահականութիւններէ
երբեմն մահուան խի ձիրաններէն ազատել։ Հոս հարկ կը
համարվոք գաղղիական ախտէն պատճառեալ եւ վրայէ վրայ
կրկնուող վիժմանց մասին յատուկ ուշադրութիւն հրաւիրել,
յորդորել այդ ախտէն բռնուելու դժբաղդութիւնն ունեցող
հայրերն ու մայրերն չուտով ինքզինքնին պէտք եղած դար-
մանաց ենթարկելու։ զի արդէն բժշկութիւնն գեղեցիկ յա-
ջողութիւններ ձեռք բերած է այս մասին եւ տմեն անգամ
հետզհետէ վիժող կիներ, կանոնաւոր դեղատութեամբ ու
առողջաբանական կանոնաց համակերպելով, առոյգ եւ ա-
ռաջ զաւակաց տէր եղած են։

Գալով երրորդ կարգի, այսինքն, կամաւոր եղեւնային
վիժման, հոս գրիչս կը կատի, զի ստիպուած է արեան տա-
ւերով գծել նկարագիրն այն քսամենի ոճիրներու, զորս ա-
մենայն անտարբերութեամբ եւ եպերելի յանդգնութեամբ
կը դործեն անզգայ մայրն սաղմին եւ անգութ անձինք եր-
կուքին վրայ միանգամայն։ Ո՛հ, ի՞նչ կուզեն այն տկար ու
փախուկ էակէն որ յաշխարհ պիտի գայ։ Էր զրկել զնա կեան-
քէ։ Յորմէ հետէ արգասաւորումն տեղի ունեցաւ ու մայրն
յղացաւ, նա այլ եւս չ'ունի իրաւունք եւ իշխանութիւն մարե-
լու այն նուիրական հուրն, զոր բնութեան հրաշագործ ձեռքն
արծարծած է յինքեան։ Իրաւունք չունի ծաղիկն, որ կը ծլի,
իւր բողբոջին մէջ խեղդելու։ Իրաւունք չ'ունի, ի մի բան,
ըստ իւր հաճոյից կեանքն զլանալու։ զի կենաց տէր չ'է ինքն,
այլ աւանդապաշն միայն։ Լուս գիտցէք մայրեր, այդ աւան-
դըն անգին է։ Կեանքն, համայն մարդկութիւնն կրել ի ձեզ,
ի՞նչ քան դայս մեծ, բարձր, վսեմ եւ սուրբ է։ Զայդ պաշ-
տօն յարգեցէք եւ յարգել տուէք, խոնարհեցէք նորա առջեւ
մի՛ անգոսնէք այդ վսեմութիւնն ու օրբութիւնը, մի՛ արհա-
մարհէք ամենազօր բնութիւնն զի մի դուցէ թէ պատած ուրիշ
չարաչար։

Այս ապօրէն եւ անխիղճ ընթացքնին արդարացնելու հա-
մար ի՞նչ առարկութիւն։ Ի՞նչ փաստ ունին։ Շատեր թշուա-
ռութիւնն յառաջ կը քչեն իբր մեծ պատճառ, ոմանք՝ ամօթն։

այլք՝ իրենց բարեձեւութիւնն կորուսանելու վախն եւ կամ նորանոր ծննդաբերութեանց ցաւերուն դիմադրելու երկչոտութիւնն: Վերջիններն՝ թուելն միայն բաւական է. արդէն իրենք իրենցմէ կը հերքուին: Արդարեւ, իրենց բարեվայելուչ ձեւն կորուսանելէ վախճողներն թող գիտնան որ, վիժումն բաձալին է այլ եւ այլ ակտերու, որք հաղար անգամ աւելի կը խաթարեն առողջութիւնն եւ ձեւերն կ'ելծանեն քան կանոնաւոր ծննդաբերութիւնն: Ծննդաբերութեան ցաւերէ վախճողներն գիտնն արդեօք վիժման ցաւերն որքան անտանելի են: Փանիցս անգամ լսած եմ նոյն իսկ վիժող կանանց բերնէն թէ՛ այս տեսակ ցաւեր չէին ճանչած ծննդաբերութեան մէջ եւ թէ՛ նախամեծար կը համարին երեք տղաբերութիւն քան մի վիժում: Իսկ ամօթն. չի խօսիմք այս մասին. այս ցաւալի կացութեան մէջ գանուողին կարեկցիմք... բայց նա ձեռքը սրտին վրայ թող տանի իւր ողբաց սրտուղն, իւր նմանն, դատապարտելէ յառաջ, ու պատասխանն կ'առնու: Թող երթայ, եթէ կամի. մինչեւ երկրիս բեւեռները իւր ամօթն ու նախառնըր ծածկելու, սակայն ոչ երբէք թող մոտաբերէ գործադրել զոր ինչ իրմէ շատ ստորին կենդանիք անգամ չ'ըրին. յանցաւոր, ամօթաղարտ էր եւ այժմ ոճրագործ, որդեկան կ'ուզէ լինել, մէկ ոստամբ կուզէ անցնիլ անդունդըն որ կայ երկուքին մէջտեղ: Գալով մեծագոյն պատճառ ցոյց տրուած թշուառութեան, միթէ այս միւսներէն աւելի բանաւոր է: Միթէ արդանալի է ոճիր գործել, բնութեան պարգեւն մերժել փոխանակ գովելի եռանդեամբ եւ մեղուաջան աշխատութեամբ նորա պիտոյքն հոգալ խորհելու:

Ճշմարիտ բարոյականն կը պահանջէ որ, մարդս ամեն բանի մէջ իւր պարտքը կատարէ, բանականութեան գծած սահմաններուն համոճայն ժուժկալ եւ հեռատես լինելով: Եթէ կան ընտանիքներ որ այս երկու սկզբունքներն, ժուժկալութիւն եւ հեռատեսութիւն, յարգած չ'ըլլալուն համար ծանրաբեռնեալ են բազմաթիւ զաւակներով, զորս անկարող են սնուցանելու, անդին որչափ ընտանիքներ ալ կան որ, պէտքի խթանէն միւլած, մի նորոգ զօրութիւն կ'ստանան եւ աշխատութեան, ճարտարութեան ու խնայողութեան հրաշքներ կը գործեն, որով կը յաջողին բարեկեցիկ դու-

թեան հասնիլ եւ ըստ արժանւոյն խնամել ու կրթել իրենց զաւակունքն, մինչդեռ հասարակ պարագայի մէջ այդ 40-րութիւնն անյայտ ու անպատու պիտի մնայր:

Տեսնեմք արդ, ճշմանք են այդ ոճրոյն հեղինակներն եւ ինչ միջոցներ կը գործածեն իրենց հակամարդկային նպատակին հասնելու համար: Հեղինակք են, յղի կիներ եւ իւր մեղսակիցներն, այսինքն իւր տարփաւորն կամ երբեմն այրն, եւ այս ողբերգական տրագիկոն դիւցազնուհին, դայեակն: Թէպէտ երբեմն չարակամ բարեկամներ, իւր կոչման անարժան մի բժիշկ, կամ այս ախպրան յախտակող մի անխիղճ խորեբայ նորա տեղն կը բռնեն, բայց սոքա բացառութիւնք են. ընդհանրապէս վրձումն դայեակներու գաղտնիքն կամ մասնագիտութիւնն դարձած է: Հոս կը կրկնեմք, մեր խօսքն չի պատկանիր հագուազիւտ, յարգելի, ըստ բաւականի մանկարարական արուեստին տեղեակ եւ խիղճ ու պատիւ ունեցող դայեակներու. ինչ չա՛հ որ սոցա թիւն խիստ քիչ է: Իսկ հրապարակին վրայ շրջող այն Մեգերայք չորս կողմ կը վազեն նորանոր զոհեր գտնելու: Եւ որովհետեւ կը պատահի երբեմն որ մեղսակցի պէտք կունենան, իրենց համախոհ խորեբաներն մինչեւ յերկինս կը բարձրացնեն, մինչդեռ տարապտեման կը դրսարտեն այն խղճամիտ բժիշկն, որ արդարացի զայրոյթով եւ զգուռնօք համակուած, իրենցմէ երես կը դարձնէ: Այսպէս ահա ծննդեան եւ կենաց գործոյն սաշտօնեայներն, մահուան սուրհանդակներն կը դառնան:

Կ'ուզեմ ինչպէլ ընթերցողացս լսելեաց եւ չեմ ծանրանար այն հաղար տեսակ վտանգաւոր եւ ամօթալի միջոցներուն վրայ, զորս ՚ի դործ կ'ածեն այս չար նպատակին իրականացման համար: Եթէ հարկ ըլլար իսկ զայնս թուել մանրամասնաբար, հատորներ կարելի էր լեցնել:

Եւ միթէ՞ այդ դահիճ կանայք սաղմն միայն կ'ստաննեն, միթէ տհաս պտուղն քաղուելու ժամանակ ճիւղն կամ ծառն չի կոտորիր, դէթ չի՞ վնասուիր. միթէ՞ մայրն չի տուժեր իւր անգգայութիւնն ու անխոհեմ յանգիւնութիւնն: — Կը տուժէ անչնչտ շատ անգամ իւր կենաց ընթացքին չափ երկարատեւ հիւանդութիւններով, երբեմն ալ... իւր կեանքով: Իւր արիւնով ոճիրն կը սրբուի: Արեան բոյր կ'եղնէ տողերէս, սա-

կայն չափազանցութիւն չեն տարունակեր անոնք: Չէ թէ միայն 'ի լրոյ կամ 'ի հեղինակաց կը խօսիմ, այլ ինձ եւս վիճակեցաւ դժբաղդաբար ականատես լինել վիժմանց: տեսնել կրներ զորս կեանքն կը թողոյր, կը փախչէր արեան կոհակներուն հետ կամ հրատապ տենդին ամենածախ շնչոյն տակ: կը յիշեմ, 'ի մէջ այլոց, մի երիտասարդուհի Հայ կին, քաջառողջ եւ գեղանի, որ տաաջին յղութեամբ մի սիրուն զաւակի տէր եղած էր, իսկ երկրորդ յղութեան ընթացքն խանդարած եւ կասեցուցած էր մի չարալեզու եւ չարագործ Մեգերայի խորհրդովն: Հետեւանքն սղեալի եղաւ. բժիշկներու դիմեցին երբ մահն արդէն իւր աւարն տանելու վրայ էր եւ այսպէս, մի քանի աւուր սուղ միջոցի մէջ, դնաց ցուրտ վէմին տակ ծածկուեցաւ հազիւ քսան եւ մէկ գորուններու ծաղկաթիթի գեղեցկութիւնն եւ այնքան յոյսեր իւր սգամեռ մօրն, զի միամօր էր . . . :

Երբեմն այս դաշիճ գայեակներն իրենց նշանաւորներն ունեցած են: Դեռ կը յիշուի այն արիւնքուշտ կիսն գանլը հպե, որ ինքն միայն այնչափ մարդ զոհած է, որչափ չը պիտի ընէր մի տարալոյսիկ ակտ: Այսօր չ'ունիմք բարբաղդաբար գանլը հպե, եւ նորա յաջորդաց, եթէ կան, ժամ յառաջ հրապարակէն անհետանալն փափաքելի է:

Եթէ վիժման վրայ այսչափ մանրամասն խօսիլ հարկ դատեցի, պատճառն այն է որ Պօլսոյ Հայ ընկերութեան երբեմն անծանօթ այս ակտին (եղեռնային վիժում) այժմ նորա ամեն խաւերուն մէջ ծաւալին 'ի մօտոյ եւ ցաւօք սրտի տեսայ: Ուստի եթէ մինչեւ ցարդ ըստածներն չեն բաւական ամենէ յանդուգներն կասեցնելու, դիտնան այնպիսիք որ, մարդկային օրէնք ալ մեծամեծ պատիժներ սահմանած են այս մասին: Այս պատիժներ ամեն տեղէ աւելի արեւելքի համար օգտակարութիւն ունին եւ դոհունակութեան արժանի է տեսնել որ, բարեխնամ կառավարութեան կորովմովտ սլաշտօնէութիւնն ալ զայս 'ի նկատի առնելով, վերջերս մի քանի անգամ խիստ պատիժներ անօրինեց այս կարգի յանցաւորաց:

Արդ, յօդուածոյս ընթացքին մէջ հակիրճ տեսութեամբ յղութիւնն եւ ծննդաբերութիւնն նկարագրեցինք. տեսանք այն բազմադիմի պատահարներն, որք կրնան նոյնափ վտանգ-

ներ յարուցանել, եթէ ժառանգաւոր միջոցներ ձեռք չ'առնուին: Տեսանք նաեւ թէ ի՞նչ պէտք է ըլլան այդ միջոցներն եւ թէ ի՞նչպէս՝ պարագաներուն յարմար՝ օգտակարութեամբ ՚ի գործ կը դրուին: Հոս կ'աւարտի ուրեմն վերջին կէտն մեր յատակագծին, որ արդէն անձուկ շրջանակի մէջ ամփոփուած լինելով, չ'ունիմք յաւակնութիւն մի կատարեալ գործ արտադրած լինելու. եւ զի սա առաւել ժամանակ, առաւել հմուտ գրիչ եւ հատորներ կը պահանջէ, մեք այն ընդարձակ խնդրոց մէջ զորս մի առ մի քննեցինք, առանց խորերն մտնելու, միայն մեր առաջադրած նպատակին ծառայող կարեւոր եւ պիտանի ծանօթութիւններն հաւաքեցինք առինք:

Գոհ պիտի լինիմք եթէ յաջողեցանք ծննդաբերութեան այն կենսական, այն մահու եւ կենաց խնդրոյն նշանաւոր պարագայներն, գլխաւոր կէտերն շոշափել տալ մեր ընթերցողաց եւ բարեբաղդ զանձն պիտի համարյմք եթէ մեր խոնարհ, այլ անկեղծ ձայն արձագանք գտնէ ընթերցողաց եւ ընթերցուհեաց սրտերուն մէջ, որով կ'իրագործի յօդուածոյս նպատակն, այսինքն, «Հայ մարց առողջութիւնն հետեւաբար Հայ ընտանեաց երջանկութիւնն»:

ՏՕԲԹ. Տ. ՔԱՐԱՄԱՃԵԱՆ

Մ Ա Յ Տ Ա

Ամերիկայի եւ Եւրոպիոյ մէջ իգական սեռի պահանջմանց աղաղակներն մեր մէջ ալ արձագանք գտնելու վրայ են:—

Այս անգամ ծանօթ գրագիրուհի մ'է որ իւր Մայտաին մէջ դառնութեամբ կը բողոքէ կանանց ընկերական կացութեան համար:

Հեղինակին մեծ համբաւը, իւր խանդավառ երեւակայութիւնը, իւր փայլուն ոճն, իւր խորհրդածութեանց բարձրութիւնը անգամ մ'եւս կը հաստատուին այս երկին մէջ. բայց թէ այն դատն զոր կ'ստանձնէ՝ արդարացի կամ ընդունելի՞ է այն ձեւին տակ, որով Մայտաի մէջ կը սլաշտպանուի, այդ տարրեր է բոլորովին:—

Լուսաւորութեան շաւղին մէջ հազիւ թեւակոխող մեր ազգին համար կը վախենք թէ մի գուցէ չափէն աւելի պօրաւոր լոյս մի յանկարծակի մնասէ երկարատեւ մութին վարժուած աչքերու. կը վախենք մանաւանդ թէ մի գուցէ կենսական լոյս մի համարուի ինչ որ խարեւայ վայլ մը կրնայ լինիլ: —

Իգական սեռի իրաւանց խնդիրն դեռ մեր մէջ կիզիչ օրուան խնդիր մը չի կրնար համարուիլ: —

Իրաւունքի մասին սխալ հասկացողութիւն մը պարտականութեան ամեն ծանօթութիւններ կրնայ մոռցնել տալ, մոռացողութիւն՝ որ աղէտարեւր կրնայ լինիլ մեր ազգային կեանքին համար:

Այս տեսութեամբ է որ մտածեցինք ցոյց տալ բուն արժէքըն Մայտաի մէջ քարոզուած այն հաւասարութեան սկզբան, որ քաղաքակրթութեան արդի միճակին համար անհիմն պահանջում մը լինելէ անդին չի կրնար երբէք անցնիլ. եւ ցոյց տալ թէ կանանց սիրային զգացմանց նոցա միակ պարտքն եւ իրաւունքն հռչակելն՝ բարուց ապականութեան եւ ընտանեկան կենաց քայքայման կ'առաջնորդէ, եւ ցոյց տալ վերջապէս թէ զկինն՝ արանց չղթայեալ գերին, տնձնուէր զոհն, անտրտունջ ողջակէզն ներկայացնել ճշմարիտ չ'է երբէք, այլ թէ կնային բնութիւնն է որ պարզապէս նորա իրաւունքն եւ գոյութեան պայմանները կը ճշգրտէ. եւ եթէ գանգատելու իրաւունք մը երբէք կայ, եթէ անհաւասարութեան դէմ ձայն բարձրացնելու հարկը կ'զգացուի, այդ իրաւունքը, այդ հարկը արանց համար է, որոյ յատկացուած են ամեն չարչարանք, տքնութիւն, յոգնութիւն եւ աշխատութիւն, մինչդեռ կինն սովոր է միայն վայելել այն քրտանց արդիւնքը որոց բնաւին չ'է մասնակցած: —

Այս ներածութիւնն գուցէ չի լինի յարմար իգական սեռի ճաշակին. յարմար եւ ոչ այն արանց որք գեղեցիկ սեռին համակրութեանը քան ճշմարտութեան հետամուտ, նախադաս կը համարին կնոջ գոհունակութեան ժպիտը՝ արդարութեան ձայնէն. բայց այս չ'արգիլելը զմեզ յայտարարելէ ինչ որ մեր խղճին վրայ ճշմարիտ կը հաւատանք: —

Երբոր խնդիրը՝ ընկերական կենաց պարգեւած ազատութեանց եւ իրաւանց կինն մասնակից ընելու վրայ է, հարկ

կը լինի հարցնել թէ որքան է կնոջ մասնակցութիւնն ընկերական սփռականութեանց :

Նախ եւ առաջ պէտք է ճանչնալ որ կինն օտարական է բոլորովին քաղաքակրթութեան այն հսկայ շէնքին որ այր մարդըն իւր արիւնովն , իւր քրտամբը կառուցած է : —

Բոլոր այն հրաշալի գիւտերուն մէջ , զորս մարդկային հանձարը կ'արտադրէ , կինն դեռ բաժին չ'ունի : —

Երբոր հեռաւորութիւնները կը բարձուն , երբոր լեռներն իրենց կուրծքը թոյլ կուտան ձեռքել , երբոր ցամաքները ծովերու կը փոխուին , ու Աստուծոյ ստեղծած աշխարհն իւր Արարչէն իսկ անձանաչելի լինելու չափ կը կերպարանափոխի , կինն այդ ազատութեանց մասնակցած է երբէք :

Եթէ ազգերը կը կազմուին , կառավարութիւններ կը ձեւանան , օրէնքներ կը դրուին , զօրութիւններ կը հաստատուին , պատերազմներ կը լինին , յեղափոխութիւններ տեղի կուենան , կինը հալիսատես լինելէ անդին անցած է երբէք :

Եւ այս՝ չէ մի աւուր , չէ մի տարւոյ , չէ հարիւր տարւոյ պատմութիւն , մարդկային ծագումէն մինչեւ այս օրուան , այսինքն միլիոնաւոր դարերու պատմութիւն է այս . իրողութիւնն է այս : —

Բայց պիտի աւարկեն ինձ՝ թէ այրն էր որ զկինն չղթայեց , թէ թոյլ չի տուաւ իրեն աշխատակցիլ , եւ պատասխանատու չի կրնար լինել կինն այս ծուլութեան որոյ իւր կամքին հակառակ դատապարտուած է : —

Եւ ես կը հարցնեմ , թէ կինն ի՞նչու չի չղթայեց , գերի չի դարձուց զայրն . թէ՛ ի՞նչու ինքն չ'աշխատեցաւ եւ այր մարդն անդործութեան չի դատապարտեց : —

Ո՛հ , այրն գերի չ'էր կարելի դարձնել , որովհետեւ զօրաւոր էր նա կնոջմէ , ոչ իւր մարմնական ուժովն , այլ իւր մտային կարողութեամբն , իւր աշխատութեան յարմարութեամբն , իւր բնութեամբը եւ թէ որ կինն 'ի բնէ ունենար այն հաւասարութիւնը զոր այսօր կը պահանջէ , իւր դիրքն շատոնց 'ի վեր ձեռք բերած պիտի լինէր : Տեսնուած է որ ազգեր զիրար յաղթած են , աւելի քաղաքակիրթ ազգ մը՝ կրցած է իրեն ծառայեցնել նուազ քաղաքակիրթ ազգ մը . բայց երբէք չ'է տեսնուած որ անդործութեան , ծուլութեան դա-

տապարտէ զայն, ընդհակառակն, ջանացած է զայն աշխատ-
ցնել եւ ինք վայելել. ինչ զարմանալի գերութիւն՝ յորում
տէրը կը ծառայէ :

Պատմութիւնը ցոյց կուտայ որ յաղթուած ու գերի դար-
ձած ազգեր չ'են դադրած յաղթողին աշխատակցելէ ամեն
մասի մէջ. յաղթողին եւ յաղթեալին իրաւանց հաւասարու-
թիւնն՝ որ լուսաւորութեան անհաւասարութեան պատ-
ճառաւ չ'էր կրնար 'ի սկզբան գոյութիւնն ունենալ՝ 'ի վեր-
ջոյ ձեռք բերուած է : —

Կը հետեւի ուրեմն որ կանանց կացութիւնը, որ այսքան
երկարատեւ անցեալով մը անփոփոխ է, իւրեանց բնութեան
եւ գոյութեան պայմանաց հետեւութիւնն է, եւ ոչ արանց
բռնութեան արդիւնք, որք 'ի բնէ սահմանեալ են աշխա-
տութեան եւ իշխանութեան. իսկ կինն ամուսին եւ մայր
լինելէ անդին չ'ունի դեր մարդկային կենաց մէջ, իւր գո-
յութիւնն այդ երկու պաշտօններով միայն կ'արդարանայ,
մինչդեռ այդ մարդն գերազոյն եւ վեհազոյն կոչում մ'ունի,
բաց ի ամուսին եւ հայր լինելէ, նա յաւաքադիմութեան,
նա 'ի կատարելութիւն մերձեցման դրօշակիրն է : —

Մինչդեռ կը հաստատուի կանանց ամուսին եւ մայր լինելէ
զատ ուրիշ ո եւ է դերի անյարմարութիւնը, անիրաւ է ու-
րեմն պահանջել աւելի իրաւունք քան զայնս, որք այդ եր-
կու պաշտօններու յատուկ են : —

Ապաքէն ես չեմ որ կնոջ մայրական եւ ամուսնական իրա-
ւունքներն մերժեմ, բայց այդ իրաւունք չ'են անսահման եւ
ոչ իսկ հաւասար այդ մարդու իրաւանց : —

Բայց եթէ կինն՝ կզգայ յինքեան մարդու չափ աշխատու-
թեան կորով, քաղաքակրթութեան համար փոյթ, եւ յառա-
ջադիմութեան համար փափաղ, ասպարէզն բաց է ամենուն
համար, եւ դաշտն աշխատութեան կարի ընդարձակ, ոչ մի
այդ պիտի դիմադրէ իւր կնոջ աշխատութեան, բաւ թէ ան-
տես չ'առնէ իւր ամուսնական եւ մայրական պարտաւորու-
թիւնն : —

Ու երբ օր մը կարենայ ցոյց տալ գոնէ խրճիթ մը այդ մար-
դուն մեծագործութեանց մօտ, երբոր կարենայ կէտ մը գո-
նէ աւելցնել ահադին հատորներու մի էջին վրայ, այն ատեն

միայն իշխանութեան մաս մը պահանջելու ձայնն լսելի կըրնայ լինել:

Մինչեւ ցայն վայր վաղահաս եւ անիրաւ կը լինի իրաւանց բացարձակ հաւասարութիւն առն եւ կնոջ համար:

Բայց այդ երանելի օրն պիտի ծագի երբէք, հարցում մը որու պատասխանեն դժուարին է, բայց որչափ ասալ ըմբռնուին կնոջ պարտականութիւնքն, նոյնչափ ասպահովագէս կըրնայ ըսուիլ որ ուշ պիտի փայլի այդ արշալոյսն: —

Մինչեւ ցարդ կինն իբրեւ ընկեր այր մարդուն նորա անկման միայն ծառայած է, նորա բարոյական ուժը իւր հաճոյից մէջ սպառելով, նորա գերագոյն կոչումը իւր ղուարձութեանց մէջ մոռցնել տալով:

Ընկերական կենաց մէջ կինն թշուառութեան եւ անիծից տարր մ'է միայն եւ ոչ այլ ինչ:

Իւր խօստացած երջանկութիւնը խաբուսիկ երազ մ'է միայն, եւ ինքը Քալիսլոյի նման հեշտամուլ եւ սաշտելի դիցուհի մը, ուրիշ նպատակ չ'ունի բայց եթէ մոլորեցնել մարդն իւր աշխատութեան ճամբէն եւ իւր ինքնայօժար գերութեամբն ձեռք բերել այն իշխանութիւնը, զոր պահանջելու համար ուրիշ տիտղոս մը չ'է կարող ցոյց տալ:

Եւ սակայն Մայտաի հեղինակն կանանց համար արանց հաւասար իրաւունք եւ ազատութիւն պահանջած ատեն, դժբաղդաբար չ'է ցոյց տուած այդ իրաւանց եւ ազատութեան գործածութեան վայելուչ եղանակ մը:

Եթէ Մայտաի կեանքը քննենք չ'ենք կրնար ըսել որ իւր ազատութիւնը գործածած լինի այնպիսի նպատակի մը յորմէ իւր ազգն կամ մարդկութիւնը օգտուի:

Աղքատ կանանց համար գործատուն մը բանալու փափագն բաւական չ'է աշխատութիւն մը ստացուցանելու: Ընդհակառակն կը տեսնենք որ իւր բոլոր ազատութիւնը, կարողութիւնը, իմացողութիւնը իւր զգացմանց միայն յատկացուցած է:

Եւ ո՞ր կինն այնպէս չ'է:

Տ. Սիրա իւր ազատութիւնը լաւագոյն կերպով գործածած չ'է: Անսանձ կրից անձնատուր լինելու հարկն՝ յառաջագիմութիւն եւ քաղաքակրթութիւն դաւանող այս ծեր կնոջ կեանքէն Մայտաի հեղինակն նպաստաւոր փաստ մը չի կըրնար քաղել:

Հերիքան Մայաթէն ոչ նուազ ազատութեան տէր է, այլ նա եւս իւր կրից անձնատուր՝ ամեն ոճիր անխղճութեամբ կը գործէ եւ չենք գիտեր թէ իւր կրից սաստկութիւնը յանցանացը թեթեւցուցիչ պարագայ մը կրնայ համարուիլ:

Յուլիոնէ նոյնպէս իւր ամուսնոյն գերին չի կրնար ըսուիլ, այլ սա եւս պարկեշտ ամուսին մը լինելէ տնդին անցած չէ, բարեբաղդաբար գոհացած այն գերով զոր բնութիւնը իրեն սահմանած է:

Կը տեսնուի թէ հեղինակին համար սէրն՝ կանացի սրտին միակ առաքինութիւնն համարուած է, այն ամեն արգելքներն, օրէնք եւ կրօնք որ այդ մոլորեցուցիչ առաքինութիւնն կը չափաւորեն, նախապաշարումներ են միայն իւր տչքին, կրօնքն, օրէնքն, դուցէ նախապաշարումներ են, բայց փրկարար նախապաշարումներ, բարոյականութիւնն ու պատիւն՝ նախապաշարումներ են թերեւս, բայց ընկերական կեանքն ու յարաբերութիւնները պահպանող նախապաշարումներ են: Ասոնց հարկն իրենց ընդունելութիւնն կ'արդարացնեն հասարակաց խզճին մէջ:

Այս նախապաշարումներն չ'են գորս պէտք է ստնակոխ ընել եւ անցնիլ, այս թումբերն չ'են որք հասարակաց տնդորբութիւնը կ'ապահովեն եւ կիրքերն կը սանձեն, այս թումբերն չ'են զորս պէտք է խորտակել:

Սէրն արդէն չառ կը տիրապետէ կանացի սրտին մէջ մղելով զայն առաքինութենէ մինչեւ ոճրագործութիւն, դիւցազնութենէ մինչեւ նուաստութիւն:

Խիստ եւ աններող ճայնի մը արձագանքը միայն կրնայ հոն փրկարար ներգործութիւն մը ունենալ, եւ ոչ կնոջ ընտանեկան պատուոյն դէմ գործած մեղանշմանց ջատագովութիւնն: Կնոջ բոլոր ընկերական կեանքը իւր տու ամուսինն հաւատարմութեան խօսաման գործադրութեան մէջ կը կայանայ եւ այդ ուխտին դրժուիլը իւր մեծագոյն ոճիրն է: Այլ ոչ ապաքէն նոյն իսկ Մայտաի մէջ նկարագրուած անձնաւորութիւնները մեր գիտողութեանց ճշգրտութիւնը երեւան կը հանեն:

Մայտա խանդավառ երեւակայութեան տէր երիտասարդ այրի մ'է (եթէ երէք երիտասարդ կրնայ ըսուիլ կին մը՝ որ արդէն հարսնցու աղջիկ մը հասուցած է) այրի մը՝ որ լքեալ

մնալուն վրայ վայրիկ մ'է յուսահատ, այլ յետոյ զՏիգրան սիրելով կը վերահենդանանայ ու կը բորբոքի, իւր ծերունի խրատատուն Տ. Սիրա այդ հուն արծարծելու մասին ու եւ է պակասութիւն չի գործեր, բայց ափսոս որ գեղանի ամուսնացեալ կին մը, Հերիգա, Տիգրանի համար ունեցած սէրն մերժուելէն կատղած, զՄայտա Տիգրանի ուխտադրութ ցոյց տալ եւ զանոնք բաժնել կը յաջողի, երբ զինքը կը վայելեն արդէն բաղմամբիւ սիրահարներ եւ սիրամաշ ամուսին մը:

Մինչդեռ այս գեղանի հրէն մին դաւածան կ'ընէ մին մարդասպան եւ միւսն թշուառ, անդին Տիգրան ուրիշի մը հետ կ'ամուսնանայ. բայց ի վերջոյ Մայտաի անմեղութեան եւ սիրոյն մեծութիւնն ճանչնալով կը փութայ իրեն վերադառնալ իւր հէք կնոջ եւ նորածին զուկին կրկին գերեզմաններն կոխուտելով: Որպէս կը գրէ իր նամակին մէջ, կ'ամուսնանայ Մայտաին հետ որ սակայն իւր անչէլ սէրէն ծխրած ժամանակէն առաջ կը մեռնի: Իսկ Տ. Սիրա միշտ բարի խրատատու մը եղած է Մայտաին համար, հրաւիրելով զինքը աշխարհի հաճոյքներուն եւ անյոյս չի թողլով նորա հրաբորբոք սիրան: Բայց երբ Տիգրանին կ'ընեն ու վաւաղը հաղիւ թէ մեռած Մայտաի հետ անմիջապէս ամուսնանալու համար Պօլիս դալէ եւ Մայտաին դէթ քիչ մ'ատեն մեռելոց սուգը պահելու համար ամուսնութեան յետաձգելը կը լսէ կը փութայ գրել Մայտաին, թէ աւելորդ է անտեղի պատշաճութեանց համար իրենց սիրային յարաբերութիւնները յետաձգել, թէ այդ նախապաշարումներն անվայել են Մայտաի պէս զգայուն եւ Տիգրանի պէս հաստատ սիրահարներու համար:

Տ. Սիրայի այս նամակը նորա զգացմանց փափկութեան չափը ցոյց կուտայ, եւ ընթերցողին սիրաբ ահաւոր սարսուռ մը կ'զգայ այս անպատշաճ խրատը կարդալով: Միեւնոյն Տ. Սիրան է որ Հերիգային պատժուելուն դէմ կը բողոքէ, այս կին՝ որ ամեն պարկեշտ մարդու սարսափը միայն կրնայ հրաւիրել, այս կինը՝ որ իրր սէրը՝ որ իւր պատիւը՝ իբրեւ եւ պերելի փոխանակութեան միջոց մը, իբրեւ նորահար դրամ մը, իւր կրից յագեցման կը գործածէ, չնորհ կը գտնէ Տ. Սիրայի աչաց առջեւ:

Ահա կանանց համար ազատութիւն պահանջող վէպն :

Կանանց քով ամեն պարկեշտութիւն, ամեն չափաւորութեան զգացում անհետացած ցոյց տալով չէ՛ որ նոցա ազատագրութիւնը կրնայ ձեռք բերուիլ, եթէ ազատագրութիւն բառն կ'ուզէ անպատճառ գործածել Մայտաի հեղինակը :—

Կիներն իրենց զգացմանց գերին լինելն երեւան հանելով չէ՛ որ նոցա համար եւս իշխանութիւն կրնայ պահանջուիլ :—

Եւ սակայն, ինչ գաղափար կ'ունենամ կանանց վրայ, երբ ընթերցումը կ'աւարտեմ :—

Միթէ չարդարանար բանաստեղծին այն խօսքը, որով կ'ըսէ թէ կինն փետուր մ'է հովին դէմ :—

Եւ երբ Հերիդայի պէս գռեհիկ կնոջ մ'առիւ , հեղինակն կանանց ընտանեկան պատուոյն դէմ մեղանշումը արդարացնել կը ջանայ . երբ այդչափ ստորին արարածի մը համար իւր բոլոր պերճախօսութիւնը կ'ստառէ, առանց յանդուգն վրձիւ մ'արձակած լինելու՝ ապահովատէս կրնայ ըսուիլ թէ Տ . Տիւսարի դատն կ'որոշուած է :

Կը գովեմ իւր փայլուն ոճն՝ որ անմահ Պէշիքթաշլեանի գրիչն մեզ կը յիշեցնէ, թէ եւ կը պակսի կարծեմ քիչ մը կորով եւ ուժգնութիւն . կը գովեմ այն վառվռուն պատկերներն՝ որոց Մայտաի դրեթէ մէն մի էջին մէջ հանդիպելու հաճոյքն կայ, թէ եւ ոմանք պակասութիւն համարին այն չափազանց խնամքը որով այս պատկերները գծուած են . կը գովեմ վերջապէս իւր բարձր դատողութիւններն, թէ եւ լինին խի երբեմն սխալ, յանդուգն կամ վաղահաս, բայց չեմ գովեր երբէք իւր պաշտպանութեան եղանակը :—

Ո՛չ, այս տեսակ վէպովմը չէ՛ որ կանանց համար ազատութիւն կրնայ պահանջուիլ :

Կը յայտարարենք որ հեղինակին մեծ շնորհ մ'ըրած կ'ըլլանք արդէն եթէ կանանց դատապարտութեանը չի գործածենք զայն :

Ա. Ռ. Ա. Կ

ԱՆՊՍՈՒՆՔ ՀԱՐԵԱՆՔ Ի ԺԱՆՏԱԽՏԷ

Այս որ գերկիւղ սփռե'նդ բրնաւ ,
Այս որ ցաւամբ երկնից ցուցաւ
Հանել յերկրէ զվրէժ փնու եղեռան ,
Այս ժանս . — զի յիւր անուն կարդալ է արժան . —
Որ ի միում աւուր լընու զԱխտոն ,
Զազգս անասնոց եհար ուժգին :
Հարան բրնաւ , եթէ բնաւ ոչ կարնէին .
Ոչ յայնժամ ոք առնէր պաշտօն
Զօրհասական խնդրել կենացն ըզդարման .
Գրգռէր զնոցին փողց ճշ մի կեր ,
Ոչ Գայլ եւ ոչ Աղուէս հայէր
Յանպաւս եւ փողցր ինչ ի հարակ .
Խոյս ի միմեանց տային Տաւրակ .
Ոչ գոյր նոցա սէր , ոչ հրնուանք :
Կոչեալ ժողով Առիւծն ասէ . Սրբելիք ,
Մեղաց բռնին սակս այս չարիք
Զոր քոյլ ետուն գալ երկնից կամք :
Թնդ որ մեղաւ քան զամենայն՝
Սպանցի՝ նեժից աստուածաստոս բարկութեան .
Բըժբեկութիւն ածցէ քերեսս համօրէն :
Ի սոյնգոռնակ պատահաւ ինչ վէպք ասեն
Նըւիրել զանձն ի զոհ արդար :
Մի լիցի մեզ պատրել զանձինս . անաչառ
Արացոյւք , ճն , սրժից հանդէս :
Ես , ի յագուրդ անլիր անյագ որկորսիս ,
Բեկեալ կերի ոչխար պէսպէս ,
Ոյց չէր գործեալ չար ինչ ընդ իս :
Նհաս ուտել ինձ եւ երբեմն ի դիպաց
Զխաւեմարած :
Սպա տաց զանձն , իցէ թէ հարկ . այլ բռնի՝
Անցնիր ումեք է զօրէն իմ յիրաւի
Խօսել զանձնէ . զի արդար է զբրաւել

Ում պատժապարսն է առաւել : —
Աւբայ , Աղուէսն ասէ , դու յոյժ ես բարի .
Փափուկ է խիղն , աղէ , մքսաց բոց կարի :
Եւ զինչ . ուսել զոչխար , զամբոխ խաժամուծ
Իցէ ինչ մեղ . ոչ երբեք . սէր , լիցի յուշ
Ձ' ի քէն լափել է շուք նոցին .
Այլ ըզնովուէն ասել մարքի
Ձի բնաւ չարեաց էր արժանի՝
Գոլով յորոց անբանաւոր աշխարհին
Յընտրիւք իմն ի թխել կամին : —
Օրինակ զայս հառէր Աղուէսն , եւ հարին
Սուսականպատմ ծափ ըզմափի :
Ոչ ըզբքոանց յանցանս ծանունս ոք ժբէր
Քննել , զԱրշոյն եւ ոչ զՎագեր .
Եւ ամենայն կրօնաւարաց , նոյն եւ Շան ,
Լեալ ի չմեղս չառէին ինչ զանձանց բան :
Մասեաւ յառաջ էւն եւ ասէ . Ածեմ յուշ
Ձի յանցանել ընդ մարգ ուրուք
Հօր՝ քաղց սաստիկ , ժամն այն դիպող , խոտ փափուկ
Եւ ի գիւէ զրգումն յիս յոյժ
Նսուն կորզել ինձ ի մարգէն բերան մի .
Ամէն ասեմ քէ չէր ինձ այն յիրաւի : —
Ընդ այս գոչեն ունել ըզնա անդ բոլորք .
Դայլ ոք զբալիր երկայն հառիւք ցոյց իւրով
Ձի զոնել պարս էր զանիծեալ կենդանին ,
Ձկունդն եւ քոստ , յորմէ չարիք բնաւ հասին :
Ձայն մեղ չնչին զրէին նրմա յոնիր մի .
Ուսել զայլոյ խնձ , զինչ վրնաս գարշելի .
Թէ մահն եւ եք զօրէր հարսար
Քաւել ըզմեղն , անդէն ցուցին նմա զայն լաւ :

« Ըստ լինելոյ բում մեծագոր կամ չըւառ՝ »
« Վհիռ ասենի քացի սպիտակ քեզ կամ սեաւ : »

Լաճոնքէն

Հան ի Հայ

Յ. ԳՈՒՐԳԷՆ

ՄԱՐԴԻԿ ԵՒ ԻՐՔ

25 Հոկտեմբեր 1883

Սիրելի ընթերցող, կը դարմանամ որ մեզ նման մի ազգի մէջ, որ ամեն բան կորուսած է, ուր բախտին յեղմունք հանրական ու անհատական կենաց մէջ ամէն բան վեր ի վայր ջրջած են, ամէն մեծութիւն կործանած ամէն կարգեր իրար խառնած ու հաւտարած, եւ զմեզ մերի կողոտուտ դուրս վտարած մեր բնավայրէն ու աշխարհի երեսն փոշոյ պէս ցրուած, տակաւին ազնուականութեան յաւակնութիւն ունեցող մարդիկ կան: Իրենց ու իրենցմէ դուրս ելող մարդոց մէջտեղ պատնէշ կը քաշեն ու կ'ըսեն, «Իբաց, մենք չենք ուզեր ձեզ հետ հաղորդութիւն ունենալ, ձեզ հետ նստիլ ելնել, ձեզ հետ խորհրդակցիլ, եւ նոյն խի աղօթել», ու իրենց մէջէն Սնդգիւտ տեսնողներ զմայլմամբ կը պատմեն թէ ինչպէս անդ ժողովրդեան ամէն դասուն յատուկ աղօթատեղիներ կան, եւ կ'ուղէին ունենալ եւ աստ յատուկ եկեղեցի ուր՝ ռումիլին զազրալի ներկայութենէն զերծ՝ կարենան աղօթել հասարակաց Հօր: Յորմէ հետէ Քրիստոս մարդկային եղբայրութիւնը քարոզեց եւ ամէնուն սովորեցուց Աստուծոյ զխօսել Հայր անուամբ, սոյն օրինակ պաշանջումներ սկսան մեղանշական համարուիլ: Յորմէ հետէ Յմ թուականն մարդոց իրաւունքներն հստակեց ու նոցա հաւատարութեան սկիզբն նուիրագործեց, նոքա սկսան ծաղրելի դառնալ: Բայց ենթագործեմ թէ ներելի լինի դեռ եւս Սնդգիւտ, Գաղիոյ, Գերմանիոյ մէջ ազնուապետական պաշանջումներ ունենալ, յարեալ մնալ հին ու պերճ տիտղոսներու եւ դարաւոր հնութեան մը բարձունքէն արհամարհոտ աչօք հայիլ ժողովրդեան վրայ, քանի որ հին ազնուական տոհմեր որոշ ու անընդհատ գծով կը տեւեն անդ դեռ, քանի որ այնքան դժուարին է հրաժարիլ իրաւունքներէ ու բարձրագիւր կացութենէ զորս կը վայելէին դեռ քիչ յառաջ իւրեանց հարք: Բայց ինչ պէտք է ըսել մեր ազգի կարծեցեալ ազնուապետականաց համար որոնք իրենց ազնուականութիւնն հաստա-

տելու համար գոնէ ցեցակեր թղթի պատառներ չեն կարող ի վկայութիւն կոչել: Անշուշտ մեր ազգի մէջ ալ կային երբեմն նախարարական ընտանիքներ. բայց ո՞ւր են դոցա սերունդք, ո՞վ կը ճանչէ նոցա զաւակներն. եթէ կան իսկ, ո՞չ ապաքէն թշուառութեան եւ անկման մէջ՝ ինքեանց իսկ անծանօթ խառնուած ու շփոթուած են այն ուսմկին հետ որ երբեմն կը դողար իրենց հայրերէն: Հիմայ մեր ազգի մէջ կամ ամենեքին ազնուական են կամ ամենեքին ուսմիկ, զի ի բացակայութեան վաւերական փաստերու՝ յետին աղքատ Հայն իրաւունք ունի ինքզինք զաւակ կարծել հինօրեայ նախարարական զարմի: Այս հաւանականութեան մէջ ամէնքս իրարու հաւասար ենք, ո՞չ աւելի ո՞չ պակաս, ամէնքս ալ մի եւ նոյն անկման, միեւնոյն թշուառութեան ընկերներ: Յայտնի է թէ հարստութիւնն ազնուականութեան տիպոս չ'ընծայեր, զի ծնունդն այլ է՝ հարստութիւնն այլ. հետեւեալէս կարգ մը մարդոց, որք մի քանի հազար ոսկի ունենալով ազնուապետական գնացք ու ձեւ կ'առնուն եւ կը սիրեն այնպէս յորջորջուիլ, պահանջումներն լոկ ծիծաղի արժանի են: Մարդ ազնուական կը ծնի. բայց քանի՞ հարուստներ երէկ աղքատ էին, երէկ ծառայ էին, ու սոխ հաց կ'ուտէին, եւ որովհետեւ բախտին հոգին նախատաւար չնչեց, որովհետեւ ճարպիկ ու ճարտար գանուեցան օգուտ քաղելու համար սրարադայներէ եւ զի յաջողեցան մի քանի տասնեակ հազար ոսկիներ իրարու վրայ բարդել, տուն ունենալ ի Բերս եւ ամարաստան՝ Պէյլիւքտէրէյի կամ Մեծ-կղզւոյ մէջ, այժմ՝ յանկարծ ազնուական դարձան, ու ուսմիկ տկար արիւնն որ կը հոսէր իւրեանց երակաց մէջ՝ պիֆիֆին տուած ոյժովն զօրանալով՝ իսկոյն վսեմացան: Թո՞ղ մեր մէջ գան ուրեմն այն եւրոպացի խեղճ մեծատուններն, որք միլիոնաւոր ոսկիներ ունենալով հանդերձ, մարմարեայ ապարաններու տէր լինելով ու կառքեր գլորելով հանդերձ, ազնուական տիպոսի մը կարօտն ու անձուկն ունին եւ կը հառաչեն անօգուտ այնպիսի ընկերութեանց համար որոց դուռն իրենց առջեւ դոցած է իւրեանց ծնունդն: Քանի՞ք անոնցմէ, որպէսզի իրենց անարգ արիւնն մի վեհալն խառնուողով ազնուանայ, կը փափաքին մի անինչ բայց քաջատոհմ երիտասարդ. փեսայ առնուլ, որ

սակայն յաճախ կ'արհամարհէ նոցա ոսկիներն ու չստորնա-
նար նուստացնել իւր արիւնն: Թող հոս գտն եւ ահա մէկի
տեղ հարիւր անգամ ազնուական պիտի լինին ու հռչակուին
մեր թերթերէն:

Բայց արդէն, ինչպէս ըսի ի սկզբան, Քրիստոսէն յետոյ,
եւ Վոլդէրէն ու Ռուսոյէն յետոյ, անպատշաճ ու դատա-
պարտելի են ազնուապետական դոռուկ յուսկնութիւնք:
Պէտք է որ այլ եւս հասկցուած լինի թէ ճշմարիտ ազնուա-
կանութիւնն գլխոյն ու սրտին մէջ է, խորհրդոց ու զգաց-
մանց մէջ է: Երբեմն ազնուականք ամօթ կը համարէին գրեւ
կարգաւ գիտնալ ու ձեռագործ աշխատութիւնն կ'արհամար-
հէին. տգիտութիւն ու անաշխատութիւնն ազնուականութեան
կարեւոր պայմաններն էին յաչս իրենց. բայց այսօր տգէտն՝
որ դասուն ալ պատկանի՝ մի ստորին էակ է, եւ ծոյլն ու
անգործն ամօթոյ մատնուած մի արարած: Եթէ յամենայնի
պէտք է իրաց ներքին արժէքին ուշ ունել, այն ատեն մտր-
դուն իրական արժէքն իր ներքին յատկութեանց, իր բարո-
յական հանգամանաց մէջ պէտք է որոնել ու պատկառիլ նո-
րա՝ առջեւ որ դադարաբաց ճոխութիւն, ընդարձակութիւն
ու բարձրութիւն ունի եւ վսեմ ու ազնիւ յոյզեր իւր սրտին
մէջ, որ՝ լուսամիտ՝ չէ գերի նախապաշարմանց, քաջ կը ճանչէ
իր պարտքեր, գիտէ ծառայել իր ազգին ու նմաններուն, որ՝
գթալից՝ գիտէ կարեկցիլ ու ձեռնտու ըլլալ թշուառութեան,
որոյ գործեր պատիւ կը բերեն մարդկութեան. ահա՛ ազնուա-
կանն, արդի ու ճշմարիտ ազնուականն: Հարո՞ւստ ես, լաւ,
յոյժ լաւ քեզ համար. բայց եթէ մտակոյր ես, եթէ ընկե-
րութեան մէջ քերանդ կալած կը նստիս երբ գաղափարաց
հաղորդակցութիւն ըլլայ, եթէ կենակցութիւնդ տաղտկալի
է բանիրուն մարդոց, ու քեզ ալտոտ չողորթութներու ներ-
կայութիւնն է լսի հաճելի, եթէ գիտութիւն, դպրութիւն
ու գեղարուեստ քեզ համար կնքեալ գանձեր, անձանօթ աշ-
խարհներ են, եթէ հարստութեանդ գումարն ստուարացնե-
լու համար, ամենէն անպատիւ միջոցներու առջեւ իսկ չես
նողկար չես նահանջեր, եթէ գոց է սիրտդ գորովական
զգացմանց՝ ու հարստութենէդ չես ուզեր բաժին մը հանել
ի վայելս աղքատին, որբին, տգէտ մանկունոյն, այն ատեն

ճայն մի՛ հաներ ու նստէ կեր ոսկիներդ, բայց քեզմէ վեր պահանջումներ մի՛ ունենար զի մարդկութեան յետին դասուն կը վերաբերի քեզ նման մի արարած: Ուստի իրար հասկնանք. բաւին լուսն նշանակութեամբն ազնուականութիւնն անկախ է բախտին շնորհներէն, հարստութենէն. ազնուականներ կրնան լինել հարուստներուն մէջ որպէս աղքատաց, բայց ո՛չ երբէք անսիրտ ու անմիտ, անպիտ հաւանք մարդոց մէջ, թէեւ լինին «ի բաստեռունս եւ ի գահաւորակս գրգեալք եւ գգուեալք», թէ եւ իսկ իրօք իրենց արեան վտակն բղխի մի հնօրեայ ազնուական աղբիւրէ:

Այս այսպէս բլլալով, ի՞նչ պիտի ըսէիր, աղնիւ ընթերցող, թէ ներկայ լինէիր Երեսփոխանական Ժողովոյ այն նրստին ուր ինքզինք ազնուաստական դասէն համարող երեսփոխան մ'որ մեծ դժուարութեամբ ընդունած էր իւր պաշտօնն՝ ճառ մը կարդաց ցոյց տալու համար Ազգ. Ժողովոյ ստորնութիւնն ու անոր պատճառներն, փաստարանելու համար թէ նա անարժան է Հայոց Հայրապետին ընտրողն բլլալու: Այդ տառնարանն կը թարգմանէր դասու մը կարծիքներն, որ Ազգ. Ժողովոյ վրայ արհամարհանօք կը նայի ու չուզեր աթոռակցիլ ազգային երեսփոխանաց, վասնզի այդ Ժողովոյ մէջ մուտ գտած են այնպիսի մարդիկ որ իրենց հարստութեամբ չեն փայլիր, վասնզի հոն կան արհեստավորներ, վաճառականի գրադրեր ու գործակատարներ, վարժապետներ, գրադէտներ ու խմբագրեր, այսինքն՝ ըստ իրեն՝ ուրիշին ու ազգին ստակովն ապրող եւ օրէ վաստակող օրէ ուսող մարդիկ, վասնզի հոն պիտի չլուէր օձիքն ալտոտած մարդոց հետ, եւ վասնզի Ժողովատեղին իր խեղճութեամբն պիտեմք պիտի ազգէր իր ազնուասէր ճաշակին: Այս կարծիքներն ու զգացումներն, որ սոյն դասու ակումբներու մէջ կը բացատրուէին յաճախ, պայթեցան հուսկ ուրեմն ու արձագանդ տուին նաեւ պաշտօնական շրջանակի մէջ շնորհիւ յիշեալ երեսփոխան Էֆէնտին, որ ազնուականութեան փորձ մը տուաւ (') երեսփոխանաց երեսին ըսելով թէ իրենք խեղճ ու կրակ մարդիկ են, թէ իրենք վաճառականական՝ մեծատուն ու ազնուական չեն, թէ եթէ իրենց մէջ կ'սն մի քանի այնպիսիներ՝ նօքա ալ մեծ թախանձքներով ընդունած են

չկայ, ամէն այլ դասեր պարտին խոնարհիլ անոր առջեւ, խոյ հաւառակ պարագային մէջ՝ օրինաց դէմ կը հետեն: Եթէ կ'ուզեն աշխատիլ Ազգին համար, թող գան երբ կը կոչէ զիրենք ժողովրդեան ձայնն, ինչպէս որ իրենց դասակից մարդիկ ալ պակաս չեն ժողովոյն մէջ: Մարդուն հագուստն ինչ որ ալ լինի, արհեստն ինչ ալ ըլլայ, գումարման վայրն ինչ կերպարանք ալ ունենայ, երեսփոխանք կրնան օգտակար ծառայութիւններ մատուցանել եթէ խորհելու կարող գլուխ, զգալու կարող սիրտ եւ իրենց խորհուրդն ու զգացումներն բացատրելու կարող լեզու ունին: Եթէ հարկ լինի՝ կարող ենք յանուանէ նշանակել այդ ժողովոյն մէջ՝ զոր այնպէս դիւրաւ ու մի քանի բառով կ'արհամարհեն՝ այնպիսի անձեր որք ճշմարիտ ազնուականութեամբ եւ սրտի ու մտքի հարստութեամբ ոչ մէկէ մը վար կը մնան՝ այլ ընդհակառակն իրենց ետեւ կը ձգեն շատերն անոնցմէ սրբ այնպէս փրոցուող կը յոխորտան ու իրենց որոտալի պահանջումներով երկինք երկիր կը գղրղեն: Այդ ազնուականութեան յաւակնող դասն ալ եթէ իլձ ունի ազնուականութեան հանգէսընել՝ առիթ ու ասպարէզ չպակսիր. փոխանակ զայլս նուատացնելու ու սին մեծարանութիւններու՝ թող մեծագործութեամբք յայտնէ իւր ազնուականութիւնն, ինչպէս ըրած է Ղազէզ Ամիրա, ինչպէս Զմիւռնիոյ մէջ Սպարթալեան եղբարք եւ Ռուսահայոց մէջ Լազարեան, Սանասարեան եւ մի քանի այլք ըրած են: Ապա թէ ոչ սրտ փոյթ ուր կը հասնի իրենց ոսկիներուն գումարն, ինչ է իրենց ծառայից թիւն եւ ինչ համադամներ կը պաշտուին իրենց սեղանին վրայ: Այսօրինակ առաւելութիւնք իրաւունք չեն տար տարբեր ու մասնաւոր մեծարանաց եւ բաւական չեն որպէսզի իրենք՝ իրեւ առանձին դաս մը՝ յատուկ տեղ եւ կշիռ ունենան հանրային կենաց մէջ:

ՇՐԱԳԵԱՅ

Է,
ժէ
ի-
ր-
նչ
նչ
որ
ւ,
րն
ող
էս
եր
ս-
ի-
ւ-
ր-
կ-
ը-
ս-
ր-
սծ
ղ-
մի
նի
ւն
յ,
ու
ս-
ն-

ԱՇԽԱՏԱՍԻՐՈՂՔ ԵՐԿՐԱԳՈՒՆՏԻ

Գեր. Խորեն Արեպ. Լուսինեան	Մեծ. Յ. Թիբեաբեան
Գեր. Հ. Ս. Տերվիսեան	» Ն. Ներսիսեան
Մեծ. Աղեբաւոր Գ. Փանոսեան	» Ռ. Յ. Պերպերեան
» Ա. Մերեմ-Գուլի	» Ռ. Ռադեմսոն
» Գ. Ասլանեան	» Ս. Յակոբեան
» Գ. Մարգարեան	» Տ. Փէշիմալեան
» Մ. Չեռազ	» Տ. Քարամանեան

ԳՈՐԾԱԿԱԼՈՒԹԻՒՆՔ

Փարիզ.	Մեծ.	Գաբրիէլ	Էժենի	Էզնայեան
Մանչէսթըր	»	Գ.	»	Մոսովաբեան
Վարնա.	»	Կարապէտ	»	Յովատաբեան
Կարին.	»	Յակոբ	»	Համանեան
Մարսիլիա	»	Յ. Ս.	»	Մարիկեան
Եօզդան	»	Միհրան	»	Քիւրքեան

Պ Ա Յ Մ Ս Ն Ք

Երկրագունքն կը հրասարակուի ամիսն մի անգամ:

Տարեկան բաժանորդագիւնն է 4. Պոլսոյ համար երկու արծաթ մէնիս. գաւառաց համար յիսուն դանեկան արծաթ, օսար երկիրներու համար 12 Ֆրանք, քղրասարուքեան ծախքն Ընկերութեան վրայ լինելով:

Բաժանորդագրութեան տեղին է Մեծ. Աւետիս Էժենի Եօրսամեանի գրասենեակն, Կ. Պոլիս, կամուրջի գլուխը, Վալիսէ Սուլթան խան, քիւ 6:

Խմբագրութեան վերաբերեալ գրութիւնք ուղղելի են առ Հանգիսիս Տօրէն Յ. Յ. Պարոնեան, Կ. Պոլիս Հավուզլու խան, միջին յարկ, քիւ 4:

Իւրաքանչիւր քերթի գիւնն է չորս դանեկան:

Կը վաճառուի նետեալ տեղերը՝

Կ. Պոլսոյ Հայ գրավաճառաց խանութները. Պաննէ Բաբու ջրավաճառ Պօղոս աղայի Բով Եւ Կամուրջի գլուխ Օսմանեան գրասունը: